

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-25>

УДК 364(1-87)(075.8)

Курляк І.Є.

Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві

ІНЦЕСТ ЯК ПРИКЛАД ЕКСТРЕМАЛЬНО ВАЖКОГО ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ДИТИНИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНОЇ СІМ'Ї (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬЩІ)

Анотація. У статті розглядаються дефініційні проблеми інцесту та споріднених з ним явищ, культурологічні та правові аспекти інцесту, чинники, які детермінують його заборону та причини її порушення. Представлено типологію інцесту та його ініціаторів; характеризуються жертви інцесту та вказуються їх діагностичні ознаки в різних вікових групах. Наводяться фази перебігу інцест-стосунків, наслідки для жертв, а також способи профілактики та терапії учасників ситуації інцесту.

Ключові слова: інцест, сексуальне насильство, жертва, злочинець, причини, ознаки, наслідки, терапія.

Kurlyak Iryna

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw

INCEST AS AN EXAMPLE OF EXTREMELY HEAVY LIFE EXPERIENCE OF A CHILD FROM A UNFAVORABLE FAMILY (BY MATERIALS OF POLAND)

Summary. The article deals with the definitional problems of incest and related phenomena, the cultural and legal aspects of incest, the factors that determine its prohibition and the reasons for its violation. A typology of incest and its initiators is presented; victims of incest are characterized and their diagnostic signs in different age groups are indicated. The phases of the development of incest relations, the consequences for the victims, as well as methods of prevention and treatment of participants in the situation of incest are considered.

Keywords: incest, sexual abuse, victim, criminal, causes, signs, consequences, therapy.

Постановка проблеми. Серед різних психологічних соціальних явищ особливе місце займає проблема насильства в сім'ї. Його жертвами, найчастіше, є беззахисні та повністю залежні від дорослих діти. Як відомо, існують різні види сімейного насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне та занедбання. Серед цих видів надзвичайно загрозливим для психічного та соматичного здоров'я дитини є сексуальне насильство у вигляді статевих стосунків, які мають місце між батьками та дітьми або між братами та сестрами. Це явище називається інцестом і належить до злочинів, які переслідуються законом. По відношенню до інших видів насильства, наприклад, таких, як фізичне чи занедбання, сексуальне насильство дуже складно діагностувати, оскільки воно є оповито цілковитою таємницею, а його зовнішні ознаки не завжди можуть бути виявлені (крім окремих вузьких спеціалістів) педагогічними працівниками школи чи дитячого садка, як це має місце, наприклад, у випадках побиття дитини, що залишає після себе помітні сліди на тілі жертви. Другим важливим аспектом цієї проблематики є дуже небезпечні наслідки сексуального насильства між рідними людьми. Почуття зради та пережитої кривди з боку найдорожчих і найближчих людей, усвідомлення принизливості та огидності свого становища, своєї відмінності від інших дітей, які зростають у благополучних сім'ях, стають причиною глибокої психологічної травми невоволітних жертв інцесту, що приводить до глибоких розладів у різних сферах їх психосоціального та соматичного функціонування. Ці наслідки мають як короткотривалий, так і довготривалий характер і чинять стійкий негативний вплив на життя скривдженої дитини навіть через багато років після пережитого травматичного досвіду, тобто вже у дорослому віці. Саме

тому проблематика інцесту повинна бути предметом інтенсивних досліджень не лише у галузі медицини та психології, але також і педагогічних наук, особливо соціальної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інцесту в Польщі є значно ширше опрацьованою в науково-педагогічній літературі, ніж в Україні, передовсім з огляду на те, що тут вона є результатом численних емпіричних досліджень, які проводяться різними методами. Дуже часто використовуються методи індивідуального випадку чи аналіз судової документації, яка стосується жертв інцесту [23], або інтерв'ювання учасників терапії, які були жертвами сексуального насильства в сім'ї. Специфікою польських досліджень педагогічних проблем, пов'язаних з інцестом, є також їх інтердисциплінарний характер, що спирається на аналізі емпіричних даних, запозичених з різних наукових дисциплін та спеціальностей – сексології, психіатрії, клінічної психології, патопсихології, психології розвитку, кримінального права, кримінології, судової медицини, віктимології, соціальної педагогіки, ресоціалізаційної педагогіки, соціальної роботи тощо. У теоретичних дослідженнях цієї проблематики велику роль відіграють праці, що спираються на аналізі різних закордонних джерел, передовсім, американських, британських та німецьких, де проблематика інцесту має значно довшу історію наукових досліджень, а також краще опрацьовану теорію та практику фахової допомоги жертвам. Унаслідок теоретичних та емпіричних досліджень проблематики інцесту польськими вченими, на цю тему останнім часом було опубліковано кілька монографій та цілий ряд науково-педагогічних статей. До їх авторів належать: Марія Беісерт, Ірена Поспішил, Казімеж Поспішил, Магдалена Подгайна-Кусьмерек, Хенрик Рашкевич, Збігнев

Лев-Старович, Анджей Зволінський, Кристина Мажец-Холька, Агнешка Іздебска, Єжи Мелібруда, Данута Роде, Себастьян Здоньчик, Пауліна Тжаскусь, Аліція Пацевич і ін.

Виділення раніше невіршених частин загальної проблеми. В українській педагогічній науці, особливо в соціальній педагогіці, проблематика домашнього насильства є розробленою достатньо добре. На цю тему вийшло чимало науково-педагогічних праць, захищено десятки дисертацій, є також багато науково-популярної літератури – різних порадників, методичних посібників, що мають на меті запобігання, розпізнавання та протидію явищу домашнього насильства. Разом з тим, деякі аспекти сексуального насильства над дітьми з боку батьків, як-от: психологічний профіль такого типу злочинців (особливо жінок) та їхніх жертв, типологія інцесту, симптоми сексуального використання дітей, розвиток інцест-стосунків та характерні риси цього явища в конкретних життєвих історіях жертв різного віку та статі, особливості виявлення сексуального кривдження дітей, статистика сексуального насильства в сім'ї, її наслідки та інше – досі залишаються мало вивченими питаннями в українській педагогічній науці. Особливо важливим залишається тут аналіз праць, які спираються на емпіричні дослідження явища інцесту. Тому звертання до польської науково-педагогічної літератури з проблематики інцесту є актуальним і доцільним.

Метою статті є різнобічна характеристика явища інцесту в контексті інтердисциплінарного підходу на матеріалах польської педагогічної літератури, що спирається на емпіричні дослідження цієї проблеми, встановлення характерних рис цього явища, властивостей злочинців та діагностичних ознак жертв, особливостей перебігу процесу сексуального насильства над дітьми з боку батьків (стосунки між братами та сестрами тут не розглядатимуться, оскільки є предметом окремого дослідження), а також наслідків інцесту, способів його запобігання та терапії осіб – учасників процесу кривдження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініційні проблеми інцесту та споріднених явищ. Інцест (по-латині *incestus* – забруднений, заплямований) – це сексуальні стосунки (спарювання) поміж найближчими родичами. При цьому справжній інцест передбачає тільки статевий акт, натомість не стосується пестливих еротичних форм ані контактів орально-генітальних. Ступінь спорідненості, який окреслює інцест-стосунки, визначається правовими нормами держави. Заборона, зазвичай, стосується стосунків всередині біологічної сім'ї, хоча не завжди до цього обмежується [5, s. 311]. Так, наприклад, у польському кримінальному кодексі зміст терміну «інцест» (поль. *kazirodztwo*) поширюється також на сексуальні стосунки поміж особами, котрі були адаптованими, а отже не є пов'язаними кровними узами з усиновлювачами [10]. Заборона інцесту стосується осіб споріднених по прямій лінії, без обмежень щодо ступеня спорідненості (батько, матір, дідусь, бабуся, діти, внуки, правнуки). У випадку спорідненості по бічній лінії заборона стосується тільки стосунків брата з се-

строю (причому ця заборона торкається не лише рідних братів і сестер, але також адаптованих дітей та тих, котрі народилися в попередньому подружжі, а тепер живуть у новій сім'ї з одним із своїх батьків) [26, s. 54].

У наукових працях, які стосуються включення дитини в сексуальну активність дорослих осіб, використовуються різні терміни, як-от: сексуальне насильство, сексуальне використання, сексуальне надуживання, сексуальне переслідування, педофілія та ін. [27, s. 115]. Серед дослідників і представників громадських організацій, що займаються даною проблематикою, немає єдності в дефініюванні цих основних понять. Кожне з них має свої термінологічні нюанси, хоча й описує стосунки, в яких сексуальність дитини трактувалася дорослим у невідповідний спосіб. Розглянемо деякі з цих понять більш детально.

Згідно дефініції Світової Організації Здоров'я (WHO) «*Сексуальне використання* дитини – це залучення дитини до сексуальної активності, якої вона не є в стані цілковито зрозуміти і виразити на неї свою свідому згоду і/або до якої незріла у своєму розвитку і не може на неї згодитися на законних підставах і/або яка є невідповідною до правових і звичаєвих норм даного суспільства (...). Метою такої активності є задоволення потреб іншої особи (...)

[2, s. 11–12]. У широкому розумінні поняття «*сексуальне надуживання*» означає всілякі форми сексуальної поведінки поміж дорослим і дитиною. У вузькому розумінні термін означає явище інцесту, предметом якого є дитина. Поняття *сексуального переслідування* має, натомість, відмінний контекст і стосується окреслення сексуальної активності дорослої особи щодо дитини, яка не є з нею кровно спорідненою [2, s. 11–12]. *Педофілія* – це тип парафілії: стан, в якому єдиним або бажаним способом досягнення сексуального задоволення є контакт з дитиною в передпубертатній або ранній пубертатній фазі розвитку [29].

Культурологічні та правові аспекти явища інцесту. В історії людської культури вже з прадавніх часів зустрічалася тенденція до інцесту, натомість ставлення суспільства до такого типу сексуальних практик було різним. У найдавніших часах сексуальні стосунки поміж найближчими родичами, правдоподібно, були явищем природним і повсюдним. За часів старожитності інцест сприймався нормально зі сторони багатьох культурних народів, таких як єгиптяни, перси, римляни, греки [5, s. 311]. У Стародавній Греції, чиєю культурою захоплювався Захід, не тільки гомосексуалізм, але також педофілія були дозволені, а навіть заохочувалися [19, s. 45]. Серед єгиптян, як і серед персів чи індусів, кохання між братами і сестрами не тільки заохочувалося, а навіть освячувалося задля утримання «чистоти крові»; а фараонам іноді навіть рекомендувалося укладання інцест-шлюбів [30].

Гостро противився інцесту правовий кодекс євреїв. Подібний підхід мала католицька церква. Виразником цього було, поміж іншим, видання папою Григорієм I у VI столітті заборони укладання шлюбів між подружжям аж до сьомого ступеня спорідненості. Після латеранського собору у XIII ст. заборона була утримана лише для подружжя, що є спорідненим до 4 ступеня [5, s. 311].

До нинішнього дня проблема інцесту не є однаковою мірою врегульована у різних суспільствах – цілком інакше вона виглядає в країнах Європи, а по-іншому в примітивних племенах Африки. Потрібно, однак, зазначити, що починаючи з XVIII століття в Європі можна зауважити тенденцію до менш суворого ставлення до інцесту. У деяких країнах світу взагалі було знесено кару за такі дії. Це Японія, Сіам, Португалія [5, s. 311], Туреччина, Люксембург. В інших країнах, таких як Бельгія, Голландія чи Франція не караються інцест-стосунки поміж братами і сестрами [20, s. 262]. У польському кримінальному кодексі злочин інцесту регулюється статтею 201, яка відноситься до розділу XXV «Злочини проти сексуальної свободи та звичаєвості» і передбачає термін позбавлення волі від 3 місяців до 5 років [10].

Чинники, які детермінують заборону інцесту. Інцест є протилежністю наказу еґзогамії, яка є витором розвитку культури, а також наслідком співдії різних чинників: релігійних, соціальних, моральних і політичних. Взагалі кажучи, інцест є заборонений більшою мірою з огляду на глибоко закорінені психологічні чинники, ніж з причин еґенічних. У генезі заборони інцесту належить взяти до уваги наступні чинники:

1). *Аспекти генетичні*, що виникають з припущення про те, що потомство споріднених осіб біологічно має бути менш вартісне. Заборона інцесту запобігає передачі шкідливих спадкових властивостей. Аби глибше вивчити проблему, яка зв'язана з дискусією на цю тему, в останніх роках у Польщі було проведено ґрунтовне дослідження групи потомства, яке походило з інцест-стосунків. В результаті виявили, що тільки 1/3 частина осіб була повністю здорова, натомість 2/3 потомства мали значні соматичні і психічні розлади (зазвичай, недорозвиток). Разом з тим, проблема шкідливості інцест-стосунків з еґенічного огляду не є ще досі остаточно підтверджена наукою.

2). *Заборона інцесту запобігає ізоляції сім'ї в суспільстві і полегшує поширення позародинних контактів.* Якби такої заборони не було, то деякі люди так і не вважалися б на вихід із сім'ї у більш широке коло соціальних контактів. У зв'язку з цим не виникли б більші групи, а можливо й не дійшло б до виникнення більших культур. Окрім цього, налагодження позародинних контактів спричиняється до розповсюдження вірців поведінки та звичаїв, що сприяє цивілізаційному поступу.

3). *Заборона інцесту позитивно впливає на функціонування родини і покращує можливості соціалізації та виховання її членів.* Знижується можливість виникнення всередині сім'ї суперництва на сексуальному ґрунті, гострих конфліктів через ревність та пристрасть. Вона також сприяє зміцненню батьківської влади і знижує можливості створення різних коаліцій, скерованих проти інших членів родини (наприклад, батька з дочкою проти матері). Заборона інцесту полегшує прищеплення бажаних вірців поведінки та виховання дітей [5, s. 312].

Причини порушення заборони інцесту. До порушення заборони вступу у сексуальні стосунки з кровними родичами спричинюються два основні фактори – особистісний та соціальний. Обговорюючи перший фактор, треба ска-

зати, що значну роль тут відіграють *психічні розлади та хвороби (наприклад, шизофренія)*. Серед інцест-злочинців зустрічається значний відсоток людей, які страждають на психічні хвороби та розумово відсталих, які є нездатними до розуміння заборони інцесту. Окрім цього, трапляються також особи з психоорганічними розладами як у вигляді отупіння, так і характеропатії, а також алкоголіки, у яких стан сп'яніння винятково сильно знижує процеси психологічного гальмування. В емпіричних дослідженнях знаного польського сексолога Збігнева Лева-Старовича, проведених методом індивідуального випадку, було встановлено, що у всіх досліджуваних чоловіків, які допустилися інцесту по відношенню до своїх доньок, мав місце наступний причинно-наслідковий ланцюг подій: розлади особистості – узалежнення від алкоголю – алкогольна психодеградація – інцест [12, s. 200]. Дослідження показали, що чим більше конкретний чоловік споживав алкоголю, тим більше відповідав критеріям особистості, схильної до насильства. Чоловіки, які застосовують насилля, досвідчують депресії і страхів, так званих станів дисфорії. Алкоголь становить один з розповсюджених способів пригнічення і зниження інтенсивності цих почуттів, що в подальшому з ліквідацією гальмування значно підвищує ризик ужиття сили [24, s. 173].

У багатьох випадках стверджено, що доньки, з якими батьки входили в інцест-стосунки, самі страждали на психічні розлади або затримку розумового розвитку. Іншим чинником порушення заборони інцесту є сексуальні розлади у злочинця – наприклад, розлади, пов'язані зі значним посиленням сексуального потягу або наявністю сексуальних збочень (наприклад, педофілії), які полегшують вступ у сексуальні контакти з власними дітьми. Негативну роль може також відігравати триваюча певний час імпотенція і зв'язаний з тим тривалий стан сексуальної абстиненції. Закінчення цього періоду може виплинути на входження в інцест-стосунки. Окрім цього, негативну роль можуть відігравати також психологічні мотиви – наприклад, *мотиви помсти* матері, батькові чи братам (сестрам). У випадку чоловіків-скоювачів інцесту причиною входження в сексуальні контакти з дочкою може стати *прагнення повернення до часу молодості матері*, яку він вбачає в образі молодої доньки. Іншим чинником є вираження згоди на сексуальний проміскуїтет, пасивність дружини (яка теж може бути розумово відсталою, хворою чи життєво незарадною, або походити з родини, в якій сама пережила такий травматичний досвід), а також тривала відсутність у сім'ї одного з її старших членів (через виїзд на заробітки, перебування у карному закладі, лікарні і т.п.). У багатьох випадках значну негативну роль відіграє активна постава члена родини, з яким доходить до інцест-стосунків, а навіть його провокаційна поведінка. Часом заохочення до скоєння інцесту виникає з податливості партнера – члена сім'ї – та зі свідомості, що він провадить аморальний спосіб життя. [5, s. 312–313]. Іншою причиною може бути травматичний досвід інцест-злочинця у сім'ї генерації, де він сам піддавався сексуальному насильству і внаслідок цього

реалізує такий же взірць поведінки, вважаючи його за нормальний [8, s. 148].

Неабияке значення в процесі порушення заборони інцесту має характер стосунків в сім'ї. Родини, в яких має місце явище інцесту, є сім'ями неблагополучними [14, s. 28]. Емпіричні дослідження виявили цілий ряд ознак, які мали місце в сім'ях, де скоювався інцест. Ось вони:

- сексуальні стосунки між членами подружжя, які не приносили їм задоволення;
- подружні непорозуміння;
- заміна ролі (найчастіше прагнення, щоб дівчинка прийняла на себе роль дорослої жінки);
- пасивність дружини або її безсилля;
- психологічне узалежнення дружини від чоловіка;
- психічна хвороба дружини;
- соматична чи психосоматична хвороба дружини;
- сексуальна пунітивність дружини;
- відсутність дружини [20, s. 268].

Окрім вищезгаданих особистісних чинників, значну роль у порушенні заборони інцесту відіграє чинник соціальний. Соціальні умови, які сприяють інцесту – це: погані житлові умови, які у випадку багатодітності змушують батьків до спільного з дітьми снання в одному ліжку, перебування дітей у ролі свідків інтимних стосунків між батьками [5, s. 313]. Негативну роль може відіграти аморальний спосіб життя батьків (злочинність, проституція, соціальний паразитизм), а також підтримування товариських контактів сім'ї лише з особами, які належать до соціального «дна».

Типологія інцесту і його ініціаторів. Існує принаймні кілька типологій, які стосуються проявів інцесту. У різних літературних джерелах найчастіше наводяться три типології:

I. З точки зору типів інцест-зв'язків можна виділити їх дві категорії:

- ендогамний (правдивий) інцест – тобто сексуальне життя з кровними родичами по прямій лінії (наприклад, батько-донька);
- егзогамний інцест – сексуальне життя з кровними родичами по бічній лінії, дальшими родичами, особами того самого клану і ін.

II. Беручи до уваги форми сексуального контакту, вирізняють:

- простий (моногамний) інцест – наприклад, батько – донька, брат – сестра, дідусь – внучка й ін.;
- складний (полігамний) інцест має місце тоді, коли в сексуальному контакті бере участь одночасно кілька членів родини, наприклад, батько – донька – син – матір.

III. Аналізуючи типи інцесту з огляду на механізми його вчинення, можна вирізнити наступні його типи:

- ситуаційний – наприклад, під впливом сильного стресу, алкогольного сп'яніння, довгої відсутності матері в сім'ї;
- психопатологічний – що вчинюється особою з психічними розладами або неповносправною інтелектуально;
- пов'язаний з педофілією – коли сексуально привабливою є власна дитина;
- гомосексуальний – зв'язаний з орієнтацією на власну стать;
- зв'язаний з патологією сімейного життя [20, s. 263–264], що, зазвичай, трапляється найчастіше.

При цьому варто зазначити, що деякі типи інцесту можуть мати місце в тій самій сім'ї одночасно.

Більшість (аж 75%) випадків інцесту це стосунки поміж батьком і донькою, близько 18% – стосунки між братом та сестрою, решта, найменше – це стосунки матері з сином [14, s. 26].

У зв'язку з цим, варто навести американську типологію чоловіків-ініціаторів інцесту, яка передбачає три таких типи:

1) батько, який в результаті різних життєвих обставин (наприклад, смерть дружини) раптово позбавляється можливості задоволення свого сексуального потягу з дружиною, яка була в нього єдиною сексуальною партнеркою;

2) педофільний батько, який шукає задоволення сексуального потягу з молодими дівчатками; свою поведінку зосереджує на дочці, яка є найбільш доступною;

3) батько – неперебірливий психопат – прагне до сексуального задоволення при будь-якій okazji. Йому є цілковито байдуже ким є сексуальна партнерка – дорослою жінкою чи малою дівчинкою. Шукає задоволення свого потягу як поза домом, так і всередині нього [14, s. 26].

Сексуальне насильство, яке здійснюється психопатами, поєднується з: 1) скоєнням особливо небезпечних типів сексуальних злочинів (педофілія, інцест); 2) мотивацією скоєння таких вчинків (напр. пошук сильних вражень); 3) жорстокістю вчинків (надмірне, безпідставне насильство) [18, s. 62].

Відома польська дослідниця явища інцесту Марія Беісерт наводить типологію чоловіків – інцест-злочинців, до якої включила два типи батьків:

1) *психопатичний інцест-злочинець* – це батько, який досвідчив розладів сексуального розвитку у пізнішій стадії, а саме у фазі нарцистичній. Його сексуальність є незріла і зорієнтована на постійне підтвердження власної досконалості, необмежених можливостей і необмеженої влади. У сексуальних контактах він не проявляє емпатії, здатності до учіння, не переживає страху. Дитина для нього не є об'єктом, якому він віддає перевагу, а лише об'єктом для задоволення власних потреб, розрядки агресії, пізнання оточення. Сексуальне використання полягає, зазвичай, на фізичному контакті зі застосуванням насилля. Звідси сліди скоєння злочину мають виразний характер (ушкодження тіла, вагітність).

2) *Регресивний інцест-злочинець* зазнав розладу сексуального розвитку у ранньому періоді (стадія симбіозу). Його вчинки є значно менш зрілими, ніж особи нарцистичної. Вони є позначені страхом перед зрілою жінкою, її агресією і сепарацією від неї. Дитина не є єдиним об'єктом, на який батько реагує сексуально, але є об'єктом вибраним, преферованим, бо рівень безпеки, котрий створює, є значно вищим, ніж той, який досягається в товаристві дорослої партнерки. Жертвами є головні діти молодші, бо лише їхня слаба орієнтація в ситуації дозволяє на маніпуляцію дитиною без ризику. Використання рідко супроводжується фізичним насильством (лише акти експліцитності, підглядання) [3, s. 115].

Спроби створення різних типологій інцест-злочинців є підтвердженням того, що немає єдиного профілю особистості злочинців, які використовують сексуально дітей у сім'ї. Як пока-

зують результати американських досліджень, більшість таких осіб характеризується профілем особистості, для якої не характерні жодні прояви психічних розладів. Цікавими і, як видається, парадоксальними, виявилися результати досліджень, які показали, що процент психопатів є найвищим серед сексуальних злочинців, які обирають за свої жертви дорослих осіб, дещо нижчим є відсоток тих, які обирають своїми жертвами молодь і найменше психопатів є серед тих сексуальних злочинців, чийми жертвами є діти (від 5% до 15%) [7, s. 131].

Цікавим є також питання про особистість жінок – інцест-злочинниць. Хоча таких є і небагато, але в західній науковій літературі їх вивченню приділяється неабияка роль, оскільки вважається, що насправді їх є значно більше, просто хлопці дуже рідко повідомляють про проблему сексуального надуживання з боку матері, сприймаючи цю ситуацію як можливість набуття потрібного їм у подальшому житті сексуального досвіду, а також небажання публічного представлення себе в ролі жертви [25, s. 107]. Американські дослідження показали, що діти виявляють заледве 2% випадків інцесту [28, s. 244]!

Так само, як і у випадку чоловіків – інцест-злочинців, не існує єдиного психологічного профілю жінок – порушниць такого закону. З досліджень, однак, вийшло, що це є відносно молоді жінки, значно молодші, ніж чоловіки інцест-злочинці. Їх середній вік коливається від 22-23 років до 26 років, а переважна більшість справчинь міститься у вікових границях 16-36 років. Найчастіше це є особи, які перебувають у шлюбі, в якому чоловік є в певний спосіб відсутнім (фізично чи емоційно) і через це вони в самотності виховують свою дитину. Другу групу жінок-справчинь інцесту становлять жінки пасивні та узалеженні від свого партнера, котрі стають співницями сексуальних злочинів своїх чоловіків [25, s. 107]. Дослідження жінок-справчинь інцесту викрили також модель розвитку цього типу патології. Вона передбачає такий причинно-наслідковий ланцюг подій: розлади у функціонуванні родини походження – спроби створення зв'язку з чоловіком – зазнання невдачі – пошук замісного об'єкту – заспокоєння сексуальних потреб в контакті з дитиною [25, s. 110].

Жертви інцесту та їхні ознаки. Як інцест-злочини зі сторони батька, так і зі сторони матері мають особливі ознаки та досить значно відрізняються від себе. Діти, які були скривджені чоловіками, більшою мірою наражаються на переживання травми, оскільки тип сексуальної активності, до якого доходить у цьому випадку, є більш інвазійним (агресивним), такі контакти найчастіше відбуваються з використанням фізичної сили, дитина є сильно залежною від батька, а різниця віку між ними є значна (близько 20 років). Присутність вітчима в родині семикратно підвищує ризик виникнення інцесту [8, s. 152–153].

Найбільш загрозеними сексуальним використанням зі сторони жінок є діти у фазі передпубертатній (до 5 року життя) а також ранній пубертатній (7-14 років). Число жертв, які припадають на одну жінку-справчиню інцесту є меншим, ніж число жертв, які припадають в середньому на одного чоловіка. Різниця віку між

злочинницею і жертвою є менша, ніж у випадку чоловіків [25, s. 106]. М.Бейсерт вказує, що понад половина (56%) жінок, які сексуально використовували своїх дітей, були старшими від них на неповних 5 років [2, s. 178]. Жінки рідше, ніж чоловіки застосовують насилля над своїми жертвами, використовуючи намови та маніпуляцію, що сприяє легковажності в оцінюванні наслідків їхнього злочину для дітей [25, s. 106].

Серед низки чинників, які сприяють виникненню явища насильства над дітьми, вчені вказують на чинники, зв'язані з особистістю дитини, наприклад передчасно народжені діти, хворі, неповносправні, перезбуджені психорухово, неслухняні частіше стають жертвами домашнього насильства [11, s. 51].

Важливим діагностичним питанням є проблема виявлення ознак сексуального використання дітей-жертв. Американська дослідниця Elliot (1992) поділила дітей-жертв на три вікові групи і в кожній з них окреслила можливі ознаки сексуального використання. Наведемо їх зі значним скороченням (з уваги на обмеженість розміру статті):

1) діти молодші 5-го року життя: мають певні фізичні ознаки в околиці геніталіїв чи анусу, наприклад, запах сперматозоїдів; відчують біль і/або мають криваві виділення з горла, геніталіїв чи анусу; відіграють за допомогою іграшок або в забаві з іншими дітьми сексуальні акти, маніфестуючи при цьому значні, невідповідні для них знання; поводять себе в сексуально невідповідний (провокаційний) спосіб по відношенню до дорослих; малюють образи сексуальних органів; повторюють непристойні слова чи вирази, які використовував злочинець; істерично плачуть під час зміни пелюшок; демонструють істеричну поведінку під час роздягання, особливо білизни; проявляють дуже сильний страх по відношенню до певної особи; повторюють, що є злими, поганими; демонструють регресію; видаються нещасливими, сумними; стають агресивними в стосунку до інших і ін.

2) діти поміж 5 і 12 роком життя: мають інфекції в околицях сечостатевої системи, виділення крові; відчують дискомфорт під час ходіння, проявляють це; страждають з приводу розладів харчування, анорексії чи булімії; нав'язливо розмовляють чи пишуть про секс; пробують сексуально використати інших дітей; мають гроші з невідомих джерел; не люблять переодягатися на заняття з фізкультури; мають негативний образ себе; видаються особами, які мають таємницю; починають красти, брехати, ошукувати в надії бути спійманими; демонструють регресію, в тому числі нічне сечовипускання; втікають з дому; перестають тішитися заняттями, які їм раніше подобалися; стають депресивними, вчиняють навіть спроби самогубства;

3) молодь старша ніж 12 років: мають болі або виділення крові з геніталіїв, анусу чи горла; вагітність; розлади харчування, анорексія чи булімія; беруть на себе роль дорослих членів родини (виключно самотійно готують їжу, прибирають, дбають про заспокоєння потреб усіх членів родини, крім власних); не зустрічаються з особами іншої статі, не мають приятелів; є сексуально звабливі по відношенню до інших; сексуально використовують інших дітей; відчу-

вають ненависть по відношенню до себе самого; переживають проблеми з пам'яттю; переживають нічні жахіття, бояться темряви; ізольовують від інших, надмірно звинувачують себе; переживають хронічну депресію; мають намір вчинити самогубство; вживають алкоголь і/чи наркотики; проявляють вибухи злості; часто втікають з дому; втікають зі школи [2, с. 31–32].

Фази перебігу інцесту. Інцест є явищем тривалим і має певну динаміку розвитку та за-непаду. Вчені встановили п'ять фаз, через які більшою чи меншою мірою проходить кожний інцест-зв'язок:

1) *приховування зв'язку*, коли виникають стосунки в системі «порушник-дитина», які ізолюють жертву з контактів з іншими членами родини, породжують свідомість обов'язковості приховування таємниці і почуття вини;

2) *безпорадність*, яка виникає з узаалежнення дитини від дорослого, її залякування, почуття нездатності до спротиву або уникнення інцест-стосунків;

3) *приспособлення* як оборонна або погоджувальна форма реакції дитини;

4) *конфлікт*, протест, який виникає унаслідок руйнування оборонних психологічних механізмів, бунту проти узаалежнення або набридання;

5) *вихід*, який провадить до розриву інцест-зв'язку. Жертва чинить його в різний спосіб: втікаючи з дому, переселяючись з нього, виявляючи факт сексуального надужиття іншим, шукаючи допомоги в слідчих органах або інших інституціях [14, с. 27–28].

Інцест як важкий життєвий досвід дитини. Інцест є надзвичайно жорстоким і болісним досвідом дитини. Є зрадою базового почуття довір'я між дитиною і найближчим дорослим, якого вона любить. Є важкою формою насильства над глибоко інтимною сферою життя дитини, збуренням почуття її безпеки. Він має численні глибокі і важкі наслідки, зокрема доводить жертву до емоційних розладів. Інцест є формою насильства, яка найбільшою мірою пов'язана з почуттям сорому. Хоча сексуальне використання здійснюється, здебільшого, батьком, переконання про власну провину переживає дитина. Аж 90% жертв інцесту ніколи не признаються, що були сексуально використовувані. Діти мовчать через те, що побоюються дальшого скривдження чи розпаду сім'ї. Інцест може викликати надзвичайно сильне, страшне враження, але думка про відповідальність за розпад сім'ї може бути для дитини ще гіршою. Дитина не хоче бачити батька у ролі когось злого. Тому провину за впокороючі акти бере на себе, що в результаті спричинює її психологічну ізоляцію. Дитина залишається цілковито самотньою, думає, що ніхто не повірить в її страхітливую таємницю. Існує, однак, ще інше почуття вини, характерне для багатьох жертв інцесту: це вина за відсторонення матері від батька. Матір, у міру поглиблення інцест-стосунків, відходить, приймаючи на себе, наприклад, роль особи «хворої». Коли жертвою є дівчинка у підлітковому віці, матір може чути загроженою. Отож, інцест, є патологією, яка стосується цілої родини і стосунків всередині неї [14, с. 26–27].

Наслідки сексуального використання. У випадку більшості осіб досвід сексуального ви-

користання дуже негативно впливає на психічний стан, як в період безпосередньо після травматичного пережиття, так і у віддаленому майбутньому. Результати досліджень Baker і Duncan (1985) показали, що більшість становить та група осіб, у яких переживання сексуального насильства в поважний спосіб зруйнувало можливість проведення життя, що приносить задоволення [4, с. 61].

Наслідки сексуального насильства проявляються практично у всіх сферах життя жертв, тобто, соматичній, психічній, сексуальній і суспільній. Finkelhor (1986) запропонував поділ наслідків сексуального використання дітей на дві категорії, відрізняючи *наслідки безпосередні* (які проявляються протягом двох років від травматичних подій) від *наслідків довготривалих*, які утримуються довше, ніж два роки. До першої категорії наслідків він відніс: емоційні розлади і розлади образу власної особи (страхи, фобії, депресія, почуття провини і сорому, гнів і ненависть, надмірний контроль, знижене почуття власної гідності), фізичні розлади і стани (розлади сну і харчування, вагітність), сексуальні розлади (публічна мастурбація, дивна сексуальна поведінка, ексгібіціонізм) а також проблеми в суспільному функціонуванні (ранне залишення дому, втечі, ранній шлюб, шкільні проблеми, вчинення злочинів) [4, с. 62]. Довготривалі наслідки дослідник поділив на:

– емоційні розлади і розлади образу власної особи (депресія, автодеструкційна поведінка),

– соматичні і диссоціальні розлади (страх і напруження, нічні жахіття, розлади сну і харчування, різні прояви диссоціації),

– розлади самооцінки (почуття ізоляції і відокремлення, край низька самооцінка),

– інтерперсональні розлади (труднощі в контактах з представниками обох статей, власними батьками, власними дітьми, зниження довір'я по відношенню до інших людей, почуття зради, страх перед чоловіками і сексуальними партнерами, податливість на те, щоб у майбутньому знову стати жертвою чергової сексуальної напасти),

– сексуальні розлади (страхи у зв'язку з сексуальністю, почуття провини, відсутність задоволення, зниження сексуального прагнення, компульсивне уникання або, навпаки, компульсивний пошук сексуальних контактів, занижена оцінка себе в ролі сексуального партнера, розлади оргазму) і – розлади в соціальному функціонуванні (проституція, узаалежнення від алкоголю і наркотиків) [4, с. 62].

Іншим способом систематизації можливих наслідків сексуального насильства є їх опис по відношенню до віку дитини. Згідно аналізу, проведеного Kendal-Tackett (1993), виявилось, що проявами, які найчастіше виступали у *дітей дошкільного віку* (від 0 до 6 років) були: неспокій, нічні жахіття, посттравматичний синдром, інтерналізація, екстерналізація і невідповідна сексуальна поведінка. У *дітей молодшого шкільного віку* (7-12 років) у дослідженнях найчастіше стверджувалися: переляк, неврози і загальна психічна хвороба, агресія, жахіття, шкільні проблеми, гіперактивність і регресивна поведінка. У *підлітків* (13-18 років) найчастішими були: депресія, самоізоляція, тенденції до самогубства, самопокалічення, соматичні скарги, злочинні

акти, втечі з дому та надуживання психоактивних субстанцій. Іншим, часто повторюваним проявом у дітей – жертв сексуального насильства є збільшення рівня агресивних форм поведінки. Ця тенденція нерідко утримується також і в дорослому житті. Крім того, як показали дослідження (Glaser, Frosh, 1995), жертви сексуального насильства є більш схильними у пізнішому житті до сексуального використання інших [4, s. 63].

Вплив травми на функціонування дитини-жертви сексуального використання. Дитина, яку сексуально використовують, може досвідчувати чотирьох типів травматичних ситуацій: 1) травматичної сексуалізації; 2) зради довір'я; 3) стигматизації чи оскарження; 4) безсилля [16, s. 49]. Кожний з цих чинників змінює дитячу пізнавальну та емоційну орієнтацію в світі і створює травму через деформацію почуття самого себе в дитини, її світобачення і можливості реалізації самоконтролю та впливу. Розглянемо ці травматичні чинники дещо докладніше:

1) Для ситуації сексуального надуживання специфічним чинником є травматична сексуалізація, тобто процес формування взірця сексуальності, який є невідповідним до віку і рівня розвитку дитини. Як наслідок, з'являється низка психопатологічних проявів і форм сексуальної поведінки, як-от: посилена мастурбація, еротизація контактів з оточенням, у дорослому житті – сексуальні контакти з випадковими партнерами або застосування сексуального насилля чи психосексуальні розлади.

2) Знищення довір'я до дорослих внаслідок надуживання та відсутність належної підтримки з боку близьких осіб порушує почуття безпеки у дітей. Це проявляється у підвищеному рівні страху, труднощах у налагодженні глибоких, позитивних стосунків з іншими людьми.

3) Дитина – жертва сексуального насилля чується заплямованою через те, що з нею трапилося. Вона переживає сором, почуття вини, забрудненості, гріха, зла. Цей травматичний досвід стигматизує дитину, визначає її погане ставлення до себе самої і стає причиною автоструктивних форм поведінки у вигляді спроб самогубства, самопокалічення, надуживання психотропних речовин.

4) В основі почуття безсилля лежить знівечене почуття контролю над власним життям, яке є наслідком грубого порушення волі дитини, невизнання її прагнень, а також безуспішних спроб дитини уникнути ситуації насильства та виявити факти кривдження. Почуття безсилля, що виникає з травматичної ситуації, переноситься дитиною на інші складні життєві ситуації. Це супроводжується депресивними станами, розладами харчування та надуживанням психоактивних субстанцій [1, s. 10].

Досвід особистої кривди – це, передовсім, страждання, психічний чи фізичний біль. Людина є істотою, котра хоче активно впливати на власне життя, розпоряджатися власними засобами, використовувати енергію з метою контролювання власної ситуації. Якщо подивитися на переживання кривди з цієї перспективи, то побачимо, що окрім страждання з'являється безсилля, тобто втрата здатності до чинення впливу, а як наслідок – втрата енергії. В ситуації інцесту має місце також порушення елементарного вста-

новленого особистого порядку життя (коли найближча людина повинна всіляко опікуватися дитиною, оберігати її і допомагати) що найчастіше переживається жертвою як почуття несправедливості. Следи невибаченої кривди є важким психологічним тягарем, з яким жертва мусить жити довгий час [15, s. 177–178].

Американські терапевти звертають увагу, що багато жертв інцесту страждає синдромом посттравматичного стресу (Post Traumatic Stress Disorder – PTSD) такої ж інтенсивності, яку можна зауважити у жертв тортур чи ветеранів війни у В'єтнамі. Характерні прояви PTSD – це селективна амнезія, яка стосується травми, жахиття у снах, а також *flashbacks*, тобто періодично виникаючі в свідомості образи травматичних подій [17, s. 86; 9, s. 106–111].

Профілактика сексуального насильства. Не можна вберегти всіх дітей перед сексуальним насильством, натомість можна їх навчити краще розпізнавати ситуації ризику, краще оборонятися, більш виразно просити про допомогу. Першими і найважливішими адресатами профілактичних програм є діти. Профілактичні заняття можуть їх навчити:

- відрізнити потаємний дотик від дотику нормального і безпечного;

- відрізнити добрі і злі секрети і виявляти одні і другі;

- боронити своє право до розпорядження власним тілом;

- виявляти випадки потаємного дотику зі сторони дорослих та шукати осіб, яким можна про це сказати [17, s. 87].

Найчастіше застосовувані при цьому методи праці – це: аналіз індивідуальних випадків, психодрама і міні-сценки, ділення власним досвідом, малюнки. З досліджень виникає, що особливо ефективним методом є моделювання поведінки шляхом відігравання відповідно сконструюваних сцен, в процесі яких учні вчать розпізнавати ризиковні ситуації, відмовляти, виявляти сором'язливі для себе форми поведінки дорослих, звертатися по допомогу. Під час такого типу занять часто використовуються просвітницькі фільми та спеціально опрацьовані для дітей паратеатральні форми. Дещо інший характер мають просвітницькі заняття, які провадяться для груп «підвищеного ризику», тобто дітей більшою мірою наражених на сексуальне насильство. Це стосується дітей та молоді, які походять з неблагополучних сімей, особливо з тих, що мають проблеми з алкоголем, дітей з дитячих будинків, виховних закладів і ін. Вони, зазвичай, не мають труднощів в знаходженні прикладів «потаємного дотику». У цьому випадку труднощі може створити ситуація, коли під час просвітницьких занять виявляють себе як жертви, так і молоді виконавці актів сексуального насильства, яких слід було б охопити вже не профілактичними заходами, а індивідуальною чи груповою терапією [17, s. 87].

Терапія учасників ситуації інцесту. Психологічна допомога родинам, які зіткнулися з проблемою інцесту, зосереджується навколо двох обшарів: охорони інтересів жертви та терапії злочинців [22, s. 102–145]. З цього виникають такі напрями роботи, як-от: запевнення жертви безпеки, звільнення її від почуття вини, допо-

мога іншим членам родини у виході зі сфери залежності від злочинця, формування певних інтра- та інтерперсональних умінь у жертви. Ресоціалізація злочинця є надзвичайно складним процесом, адже девіаційні нахили проявлялися не тільки в процесі практичної регуляції родинної ситуації, але й отримували сильне позитивне підкріплення в досвіді оргазмів [8, s. 153].

Існують спеціальні програми терапії родин з проблемою інцесту. Це є полісистемна модель терапії родини та структурна модель терапії родини. Обидві моделі спираються на системному підході до сім'ї. Перша модель передбачає три етапи: 1) створення умов для зміни; 2) ініціювання нових, позитивних можливостей; 3) консолідація. Друга модель передбачає 19 кроків [13, s. 64–69], метою яких є опрацювання емоційної проблеми, яка має місце у всіх членів сім'ї, уможливлення процесу пробачення і виправлення кривди, а також фінальне поміщення злочинця в ту його роль, яка є натурально передбаченою [8, s. 153].

У лікуванні сексуальних злочинців використовують наступні методи:

– фармакотерапія – найчастіше застосовуються психотропні і гормональні ліки (які мають на меті зменшення відчуття сексуального потягу);

– хірургія і психохірургія – методи, які проводять до гормональної кастрації;

– тренінг – методи неприязні (напр. вживання блювотних засобів під час переживання сексуального піднесення, зв'язаного зі сценами насильства);

– психотерапія – різні терапевтичні програми;

– позаінституційне лікування сексуальних злочинців [8, s. 153].

Висновки. Явище інцесту є екстремально важким життєвим досвідом дитини, яке найчастіше відбувається у неблагополучній сім'ї, де мають місце незадовільні інтимні стосунки між подружжям, подружні конфлікти і непорозуміння, прояви агресії, емоційна або фізична відсутність одного з членів сім'ї, психічні хвороби, узалежнення, а також насильство (аж у 40% родин доходить до поєднання насильства щодо дружини та щодо дітей! [6, s. 34]). У групі ризику опини-

лися діти з реконструйованих родин, оскільки присутність вітчима в сім'ї семикратно підвищує ризик інцесту. Жертва сексуального насильства з боку найрідніших людей переживає глибоку психологічну травму; збурення зазнають усі сфери її психосоціального функціонування – соматична, психічна, соціальна, духовна. У сфері почуттів домінують запламованість, зрада, огида, несправедливість, сором, страх, невпевненість, небезпека, безсилля. Дитина на тривалий час опиняється «сам на сам» зі своєю страхітливою таємницею, майже цілковито психічно відізолювана від інших, самотня, без необхідної соціальної підтримки. Вона відчуває себе «іншою» по відношенню до дітей, які не зазнали такого травматичного досвіду, відчувається гіршою, нікчемною. Її самооцінка катастрофічно знижується, втрачається довіря до найближчих людей, проявляються різні психічні розлади. Такий стан стає причиною автодеструктивних форм поведінки у вигляді спроб самогубства, самопокалічення, надуживання психотропних речовин. Іншим негативним наслідком є травматична сексуалізація дитини, яка приводить до формування неадекватних сексуальних взірців поведінки в майбутньому і підвищує ризик повторної віктимізації та кривдження власних дітей.

Сором'язлива тема інцесту є предметом «табу» не тільки в суспільстві, але й нерідко в науковому середовищі, зокрема необгрунтовано рідко піднімається в педагогічній науці. Однак, з огляду на її недостатню дослідженість з одного боку, та негативні а нерідко катастрофічні наслідки для жертви з другого боку, ця тема заслуговує на більш ґрунтовне опрацювання, а саме явище – на належну педагогічну профілактику. Особливого значення в аспекті важливості поширення набувають ті емпіричні дані, які дозволяють правильно діагностувати це глибоко приховуване зло, адже, як свідчать американські дослідження, тільки 2% дітей повідомляють про інцест. Лише після його виявлення жертві (а також і злочинцю) можна надати адекватну професійну допомогу і запобігти подальшому розвитку негативних наслідків.

Список літератури:

1. Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A. Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego / Wykorzystywanie seksualne dzieci – teoria, badania, praktyka, (red.) M. Sajkowska. Warszawa : Fundacja «Dzieci Niczyje», 2004, s. 97–110.
2. Beisert M. Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców. Warszawa : Wydawnictwo naukowe Scholar, 2008. 358 s.
3. Beisert M. Mechanizmy rozwoju kazirodztwa w rodzinie / Wykorzystywanie seksualne dzieci – teoria, badania, praktyka, (red.) M. Sajkowska. Warszawa : Fundacja „Dzieci Niczyje», 2004, s. 111–127.
4. Beisert M., Izdebska A. Wykorzystywanie seksualne dzieci / Dziecko krzywdzone, 2012, nr 2, s. 48–65.
5. Bilikiewicz T., Imieliński K. Seksuologia kliniczna. Warszawa : Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1978. 322 s.
6. Browne K., Herbert M. Zapobieganie przemocy w rodzinie. Warszawa : Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, 1999. 158 s.
7. Chaffin M., Letourneau E., Silovsky J. Dorośli sprawcy wykorzystywania seksualnego dzieci – przegląd zagadnień / Wykorzystywanie seksualne dzieci – teoria, badania, praktyka, (red.) M. Sajkowska. Warszawa : Fundacja „Dzieci Niczyje», 2004, s. 129–141.
8. Demczuk M. Kazirodztwo – zarys problematyki / Seksualność człowieka. Wybrane zagadnienia, (red.) Iniewicz G., Mijas M., Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011, s. 145–155.
9. Herman J. Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2007. 279 s.
10. Kodeks Karny. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. URL: <http://karne.pl/karny.html>
11. Latoś A. Rodzinne uwarunkowania stosowania przemocy przez rodziców (opiekunów) wobec dzieci / Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy? (red.) Sołtysiak T., Nowakowska A., Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, s. 39–53.

12. Lew-Starowicz Z. Seksuologia sądowa. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1988. 310 s.
13. Madanes C. Przemoc w rodzinie – psychoterapia sprawców i ofiar. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004. 225 s.
14. Marzec-Holka K. Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno-kryminologiczne, Kraków : Impuls, 2011. 254 s.
15. Mellibruda J. Przeciwdziałanie przemocy domowej. Warszawa : Instytut Psychologii Zdrowia PTP, 2009. 258 s.
16. Mazur J. Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2002. 204 s.
17. Pacewicz A. Wykorzystywanie seksualne dzieci – rozpoznanie, terapia, profilaktyka / Jak organizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym, (red.) Sajkowska M. Warszawa : Fundacja «Dzieci Niczyje», 2002, s. 81–88.
18. Pastwa-Wojciechowska, B., Błażek M. Seksualność osób skazanych za czyny seksualne z małoletnim (pedofilne) i jej uwarunkowania / Dziecko jako ofiara przemocy, (red.) Gulla B., Wysocka-Pleczyk M. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, s. 61–73.
19. Podgajna-Kuśmerek M. Pedofilia. Zarys zagadnienia. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 108 s.
20. Pospiszyl I. Patologie społeczne. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 362 s.
21. Pospiszyl I. Razem przeciw przemocy. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1999. 204 s.
22. Pospiszyl K. Przepęstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenie przed powrotnością. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 223 s.
23. Raszkievicz H. Doświadczenie ekstremalne: kazirodztwo. Opis przypadków w dokumentach sądowych w latach 1998-2000 na terenie województwa podlaskiego i mazowieckiego / Osoba doświadczająca i stosująca przemoc w środowisku lokalnym, (red.) A. Pytka, A. Lewicka-Zelent. Lublin : Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, 2018, s. 43–57.
24. Rode D. Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 295 s.
25. Westphal M. Dziewczynki tego nie robią...? Czyli kobieta jako sprawca wykorzystywania seksualnego dziecka / Seksualność człowieka. Wybrane zagadnienia, (red.) Iniewicz G., Mijas M. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011, s. 101–111.
26. Zając M. Procedura «Niebeskiej Karty». Realizacja zadań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Wrocław : Presscom, 2012. 198 s.
27. Zdończyk S., Trzaskuś P. Społeczno-prawne aspekty wykorzystania seksualnego dziecka / Przemoc w rodzinie – ujęcie interdyscyplinarne, (red.) Wirkus Ł., Kozłowski P. Kraków : «Impuls», 2017, s. 115–129.
28. Zwoliński A. Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2012. 324 s.
29. Pedofilia – Wikipedia, wolna encyklopedia. URL: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Pedofilia>
30. Kazirodztwo – Wikipedia, wolna encyklopedia. URL: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazirodztwo>